

Чому ми захоплюємось ідеями?

ТАРАС ЛЮТИЙ

23 ЧЕРВНЯ 2023

Коли я намагаюся застановитися над тим, яку роль у моєму житті відіграє читання, одразу пригадую, як дивовижно на мене впливають полиці з книжками, котрі викликали зацікавлення. Зазвичай очі мої розбігаються й кортить миттю з'ясувати, що ховається за манливими заголовками. Варто зауважити, що в моїй родині книжки зарівно цінували непогамовні й помірковані читачі, бо всі бачили цінність передовсім у книжці як такій. Недарма ж кажуть, що, крім капіталу фінансового, є ще соціальний і культурний, а зрештою — символічний. А це означає, що книгу справедливо вважають не лише вмістилищем ідей, а й засобом їх постачання. Утім, як писав Маршал Маклюен, «медіа — це повідомлення», тобто засіб передачі ідей уже сам собою сповіщає про щось: отже, формат медіа неодмінно впливатиме на їх сприйняття.

Лоренс Альма-Тадема, «Читання Гомера» (фрагмент), 1885 рік

На такі розмисли мене вже з перших сторінок наштовхнув текст Ірене Вальєхо «Подорож книжки. Від папірусу до кіндла». Чому, крім здатності шикуватись у стрункі системи в головах людей, ідеї, або загальні способи схоплення світу, ніби підштовхують нас до того, аби перейматися ними? А якщо ще точніше, то чому люди вряди-годи стають одержимими ідеями й навіть потерпають через їх брак? Для прикладу, коли я дізнаюся, що полководець Марк Антоній подарував коханій Клеопатрі 200 тисяч книжок, аби та не змудилася, то миттєво уявляю, якої потужності запальна сила могла відкритися в процесі читання. Захоплення текстами давало змогу, сказати б, відтворювати деякі події — робило причетним до самої історії. Наприклад, Александр Великий аж настільки був уподобав «Іліаду» Гомера, що возив її всюди з собою в трофейній скрині перського царя, а вичитані з улюбленого твору сюжети силкувався реалізувати в житті мало не буквально. Інакше не наказав би якось прив'язати до

воза полоненого правителя Гази й тягати його напівмертвого, подібно до підкореного епічного Гектора. Александр несамовито прагнув стати легендою, що йому й удалося — а значить, вийшло й персоніфікувати ідею величі.

А от одному з його воєначальників, єгипетському правителеві Птолемею, спала на думку інша неймовірна річ: масштабувати вплив ідей. Він уже не міг обійтися тільки однією книжкою, тож постановив заснувати в Александрії, названій на честь великого завойовника, найбільшу в світі бібліотеку. Одному поталанило створити імперію, яка простяглася мало не на пів світу, натомість іншому — заснувати царство ідей у вигляді книгозбірні. Судячи з усього, її власником керувала думка, що, збираючи книжки з усього світу і перекладаючи їх своєю мовою, він урешті-решт оволодіває інтелектуальним надбанням, яким і стали, зокрема, юдейська, й індійська мудрість і зороастрійський канон. «Запаковані» в сокровенні тексти ідеї набували спроможності розпалювати уяву не менше за якусь азартну гру. Гонитва за ідеями набирала обертів — і то настільки, що навіть римські патриції не гребували крадіжкою книжок, як-от Сципійон, якому поталанило збагатитися на цілу бібліотеку з македонського двору, чи Сулла, котрий узагалі привласнив книжкову колекцію Аристотеля. Ці історичні факти можна пояснити не тільки пожаданням ідей, а й тим, що книгу дедалі більше пов'язували з престижем. Не забуваймо: вплив ідей підсилювався медійним компонентом, відколи їх почали викладати на спеціальних носіях і намагалися сконцентрувати в окремому місці.

Прикметно, що на роль «наглядача» за ідеями в Александрію запросили Деметрія Фалернського — представника школи того ж таки Аристотеля: усе-таки він зажив слави не тільки видатного філософа, а й Александрового вчителя. Імовірно, ця відповідальна посада потребувала не так уміння належним чином розташовувати рукописи, як хисту розумітися на викладених у них ідеях, синтезувати, порівнювати їх. Властиво, Александрійську бібліотеку почали вважати центром знання, щойно зродилось усвідомлення, що ідеї мали б не в посортваному вигляді зберігатися на полицях, подібно до коштовностей у скарбівні чи зброї в арсеналі, а, перетинаючи перешкоди, невпинно збурювати уяву та спонукати до рефлексії.

**Потрапляючи до слухачів, почуті ідеї не лише
вкорінювалися, але на всяк лад інтерпретувалися,
переінакшувалися чи змінювалися.**

Отож, маємо приклади двох типів влади: фізичної та інтелектуальної. Александрові

Македонському з «Іліадою» випало завоювати незмірні простори, нехай вони й недовго протрималися вкупі. Тоді як хаб ідей у Александрії спричинився до завоювання світу на основі нових учень, які поширилися з інтелектуальної скарбниці: математики Евкліда, астрономії Аристарха, анатомії Герофіла, гідростатики Архімеда тощо. До речі, навряд чи ці знання для їхніх творців виявилися цілковито безпристрасною справою. Бо ж ідеями надихаються й запалюються навіть, на перший погляд, прискіпливо-строгі дослідники.

Але за яких обставин ідеї здатні зачіпати нас і проймати? Потрапивши нині до читальні, швидко переконаєшся, що тиша сприяє зосередженню на ідеях і захопленню ними чималої кількості осіб, які майже нерухомо сидять, прикипівши очима кожний до свого фоліанту. Та, виявляється, перша найбільша в світі бібліотека читальної зали якраз і не мала. Викладені в запозичених на певний час сувоях ідеї доводилося засвоювати деінде і як завгодно: стоячи, сидячи, лежачи, на ходу. Не раз на презентаціях сучасні автори читають свої тексти вголос — але первісно це була чи не єдина практика трансляції написаного. Потрапляючи до слухачів, почуті ідеї не лише вкорінювалися, але на всяк лад інтерпретувалися, переінакшувалися чи змінювалися мірою того, як доводилося, приміром, переписувати книжки.

Це ж як треба захопитися ідеями, щоби стати, приміром, майстром-копіювальником: ретельно і каліграфічно виписувати тексти, намагатися не припускати помилок і помічати чужі, нічого не додавати від себе (чи, навпаки, не втриматися — та повикидати геть усе, що тобі не до вподоби), редагувати те, що не припало до смаку ні за стилем, ні за змістом. А що робити, коли не розумієш викладеного? Хоча не факт, що будь-які втручання в чужі тексти неодмінно їх поліпшували.

Лишень уявімо собі, що ми могли б ніколи не дізнатися про міфи, які справдавна зберігалися в усній формі, якби їх колись не записали. Те саме стосується й епосу Гомера. Однак іноді навіть зафіксованість тексту не допомагала, і разом із книжками могли зникати ідеї. Це відбувалося тоді, коли траплялися пожежі чи повені, коли природно чи навмисно нищилися носії думок. І в таких випадках запам'ятовування приходило на допомогу зниклим книжкам: коли Александр наказав підпалити Персеполіс, вогнище знищило зороастрійські трактати, відновити які можна було лише з пам'яті адептів цієї релігії.

Людство мало чимало нагод переконатися, що й записані тексти можуть нести вбивчі ідеї.

Із постанням писемної культури змінилося ставлення до ідей: їх дедалі менше сприймали як догмати, які належить некритично засвоїти. Звісно, письменна людина — байдуже, аристократ чи раб (бо й такі були) — ще не мала того впливу, якому згодом посприяла доба друкарства, проте дістала змогу цілком самочинно формулювати ідеї та самовиражатися. Тимчасом ті ідеї, що передавались усно, і ті, які фіксувалися на письмі, вочевидь мали різну долю та силу впливу. Перші, хоч і підсилювалися ритмікою, інтонаційними модуляціями, зазнавали більших змін, адже в того, хто їх переказував, завжди була можливість імпровізації. Безперечно, ними було легше впиватися, бо лунали вони ніби з глибини вічності. Культура письма, своєю чергою, сприяла розвоєві традиції строгого мислення, адже тексти, як правило, назавжди закріплювалися за конкретними авторами, поставали у визначеній конфігурації. З другого боку, ідеї, «вкладені» в написані тексти, уже не підлягали кардинальній переробці, бо передбачали як не системний виклад, то принаймні доктринальну сталість. Справді, вивчені ще за шкільною партою вірші ми переповідаємо мало не все життя. А слова, що вражають найбільше, запам'ятовуємо докладно. Якщо виголошені ідеї, які вбиралися в шати поезії, сприяли мало не екстатичному їх переживанню, то записані передбачали дистанціювання, необхідне для осмислення сказаного. Утім, вдумливого читача завжди бракувало. Людство мало чимало нагод переконатися, що й записані тексти можуть нести вбивчі ідеї, якщо їх сприймати суто емоційно, а тим більше тоді, коли потрапляють в уми незміцнілі. Згадаймо, як діалоги Платона про останні миті Сократового життя, а надто роман Гете «Страждання юного Вертера», підштовхували найбільш розпачливих осіб до самогубства.

Не секрет, що перші записані ідеї мали прагматичну мету. Заснована ще до дітища Птолемея, бібліотека асирійського царя Ашшурбанапала містила записи на глиняних табличках, які передбачали практичне застосування, бо ж елементарне знання мітів не так становило теоретичний інтерес, як ставало в пригоді при здійсненні релігійних відправ. Це вже бібліотеки пізніших цивілізацій були покликані дбати за допомогою ідей про читацькі душі. Тому й носії, на яких викладалися ідеї, постійно вдосконалювалися, як доводить шлях від таблички до пергаменту чи від паперового видання до електронного. А проте враження, нібито зафіксований текст без активної взаємодії з ним читача хоч якось здатен урухомити ідею, буде радше помилковим. Сучасні «поклади» електронних текстів на просторах інтернету доти нагадуватимуть інформаційні звалища, допоки з ними не працюватимуть справді захоплені та небайдужі читачі. Хай там як, а ефект цифрової культури навчає іншому ставленню до ідей. Користувачеві інтернету важче впоратися з аж такою їх розмаїтістю. Він анітрохи не скидається на бібліотекаря з Александрії, бо є споживачем.

Узявши до уваги, що латинське слово «liber» на позначення книги відсилало до дерев або лісу — гущавини, де приховані таємниці світу, — а на додачу скидалося на слово «свобода», буде легше зрозуміти, чому книжки та вміщені в них ідеї такі привабливі. Жага до знання

сприяє визволенню від невігластва. Те, що на сучасних екранах тексти яскраво підсвічені, є символом просвітництва. Водночас годі поспішати втішатися з приводу того, що тепер читачів суттєво побільшало, бо ж і характер, і зміст читання залишається неоднозначним. Одна річ — читати й осмислювати самотужки, а зовсім інша — мати справу з нав'язаними стандартами маскульту, що давно стали помітним явищем життя.

ТАРАС ЛЮТИЙ

23 ЧЕРВНЯ 2023

Warning: count(): Parameter must be an array or an object that implements Countable in
/home/kairosbo/verbum.com.ua/www/wp-includes/post-template.php on line **284**